

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**İNGİLİS DİLİNDƏ FRAZEOLÖJİ BİRLƏŞMƏLƏRİN
STRUKTUR-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ ONLARIN
AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ QARŞILIĞI
(C.QOLSUORSİNİN “THE WHITE MONKEY”,
“THE SILVER SPOON, “SWAN SONG”
ƏSƏRLƏRİ ƏSASINDA)**

İxtisas: 5714.01 – Müqayisəli-tarixi, müqayisəli
tipoloji diçilik

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Elnarə Akif qızı Hasanquliyeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2023

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Linqvokulturolo-
giya kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Məsməxanım Yusif qızı Qaziyeva

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Səidə İbrahimovna İbrahimova

filologiya elmləri doktoru, dosent
Fidan Surət qızı Baxşiyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Günay Hübət qızı Babayeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya
Komissiyasının Bakı Slavyan Universiteti nəzdində fəaliyyət
göstərən ED 2.13 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının
sədri:

Filologiya elmləri doktoru, professor
Rəhilə Hüseyn qızı Quliyeva

Dissertasiya şurasının elmi
katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Suad Arif qızı Əfəndiyeva

Elmi seminarın
sədri:

filologiya elmləri doktoru, professor
Tamilə Həsən qızı Məmmədova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Son illərdə xarici dilin tədrisinə marağın artdığı bir dövrdə dilçiliyin ayrı-ayrı sahələrinə aid elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasının böyük elmi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti vardır. Xalqların milli dillərinin formalaşması və inkişafı problemlərini öyrəndikcə, onların tarixi, milli mədəniyyəti, başqa xalqlarla siyasi, ictimai əlaqələri müəyyənləşir. Dilin inkişafında xalqın mənəvi aləminin, bədii ifadə vasitələrinin təzahürünə böyük ehtiyac vardır.

Frazeoloji birləşmələr xalqın idrakını, onun milli mədəniyyətini, başqa xalqlarla siyasi, iqtisadi, ictimai əlaqələrini dərinlən öyrənməyə imkan verir və atalar sözləri, zərb-məsəllər nəsil-dən-nəslə keçərək özləri ilə bərabər dilin çox qədim zamanlarına aid sözləri, ifadələri, cümlələri dövrümüze qədər gətirib çıxarır. Bütün bunların fonunda dil təkcə xalqın deyil, eyni zamanda, dilçilərin də təhlil süzgecindən keçir.

Frazeologizmlər sabit söz birləşmələridir və onlardakı sabitlik xüsusiyyəti digər dildə ekvivalentlərinin verilməsi zamanı həmişə asan olmur və tərcümə zamanı bir çox çətinliklərə səbəb olur. İngilis dilinin frazeologiyası öz zənginliyi və müxtəlifliyi ilə digər dillərin frazeologizmlərindən fərqlənir. Frazeoloji birləşmələrin hədəf dildə qarşılığı ilə tam uyğun gəlməməsinin əsas səbəbi onların həmin dilin illərlə davam edən tarixi inkişaf dövründə xalqın həyat tərzini, məişəti, dünyagörüşü, təxəyyülü və qayda-qanunlarına təsir edən amillərdən asılı olması ilə izah oluna bilər.

Məlumdur ki, dil tarixi və ictimai hadisədir. Dilin bu cəhəti onun frazeologiyasına da aiddir. Hər bir dildəki frazeoloji vahidlər zəruri ehtiyac nəticəsində müəyyən inkişaf dövrü keçərək tədricən formalaşaraq zənginləşmişdir. Frazeoloji birləşmələrin xalqın təxəyyülünün məhsulu olması nöqtəyi nəzərdən çıxış edərək onların dəqiq yaranma dövrünü müəyyənləşdirmək çox çətin və bunun üçün bizi müqayisə olunan dillərin bir dil kimi formalaşmasından öndəki zamana, yəni daha əvvəllərə, ilk yazılı abidələrin yarandığı dövrə aparıb çıxarır.

Hər bir dilin lüğət tərkibinin özəyini həmin dilin daşıyıcısı olan xalqın məişəti, adət-ənənələri, mədəniyyəti, tarixi və s. bağlı olan sözlər təşkil edir. Fikri canlı, daha obrazlı şəkildə vermək üçün hər bir dildə frazeoloji birləşmələrdən geniş istifadə olunur. Frazeoloji birləşmələr dilin daşıyıcısının ətrafda baş verən hadisələr, əşyalar və insanlar haqqında təsəvvürlərini daha obrazlı şəkildə çatdırmaq üçün xüsusi rol oynayır.

Frazeologizmlər dilin əsas lüğət fondunda yer alan sözlərin hesabına formalaşır və zənginləşir. Lakin müəyyən qisim sözlər frazeologizmlərin yaradılmasında mühüm yer tutur. Tədqiqatlar bunu deməyə əsas verir ki, ingilis dilində antroponimlər, zoonimlər, toponimlər, somatik, rəng adları ilə yaranan frazeoloji birləşmələr üstünlük təşkil edir. Çox qədim tarixə malik olan frazeoloji birləşmələr, atalar sözləri nəsil-dən-nəslə keçərək, özləri ilə bərabər, xalqın təfəkkürünün məhsulu olan ifadələri dövrümüzə qədər gətirib çıxarmışdır.

Frazeoloji birləşmələr şifahi və yazılı ədəbiyyatda, publisistikada tək-cə işlədilmir, həm də yaradılır. Elmi ədəbiyyatlarda terminlərdən geniş istifadə olunur. Frazeoloji birləşmələr onlardan fərqli olaraq məhdud şəkildə işlədilir. Frazeoloji birləşmələrin tərkibində olan kommunikativ frazeoloji vahidlər, yəni atalar sözlərinə və deyimlərə gəldikdə isə, onlar hər bir xalqın daxili söz ehtiyatı, morfoloji və sintaktik imkanları hesabına yaradılır. Frazeoloji birləşmələrin əksər hissəsi özündə xalqın, millətin düşüncə tərzini, həyatını, milli xüsusiyyətlərini və adət-ənənələrini əks etdirir.

İngilis və Azərbaycan dillərində frazeoloji birləşmələrin müxtəlif aspektlərdən tədqiqinə aid bir sıra işlər görülmüş, monoqrfiyalar, dissertasiyalar, məqalələr yazılmışdır. Lakin ingilis dilini struktur-semantik xüsusiyyətlərinin konkret əsərlər üzərində öyrənilməsinə dair müqayisəli monoqrafik tədqiqatlar kifayət qədər deyildir və frazeologizmlərin komperativ araşdırılması aktuallığının müqayisə obyektinə əsasında tədqiqinə ehtiyac duyulur.

İngilis və Azərbaycan xalqlarının hər birinin özünəməxsus milli-mənəvi sərvətlərini təşkil edən frazeoloji birləşmələrin

müqayisəli şəkildə öyrənilməsinə kifayət qədər diqqətin yetirilməməsi dissertasiya işinin aktuallığına zərurət yaradır.

Frazeoloji birləşmələrin tədqiqi bir çox müəlliflərin, dilçilərin diqqətini özünə cəlb etmişdir. Bir sıra dilçilər öz işlərini məhz bu sahəyə həsr etmişlər. Tədqiqat işinin yerin yetirilməsi zamanı F.Veysəlli, D.Yunusov, H.Bayramov, M.Adilov, S.Cəfərov, A.Qurbanov, R.Həsənov, M.Tağıev, N.Seyidəliyev, N.Rəhimzadə, M.Mirzəliyeva, Y.Seyidov, M.Qaziyeva, Ə.Hacıyeva, N.Vəliyeva kimi bir sıra Azərbaycan dilçilərinin əsərlərinə müraciət edilmiş, eyni zamanda A.Bulaxovski, A.Yefimov, A.Kunin, V.Jukov, V.Vinoqradov, N.Amasova, V.Arxañqelsk, X.Kasares, E.Patric, E.Bruver, R.Ginzburq, Y.Seidle, M.Mordi, U.Skeyt və digər alimlərin fikirlərindən bəhrələnmiş və bir sıra internet resurslarına müraciət edilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı C.Qolsuorsinin əsərlərindəki frazeoloji birləşmələrdir. Tədqiqatın predmeti isə ingilis dilində frazeoloji birləşmələrin struktur-semantik xüsusiyyətləri və onların Azərbaycan dilində qarşılıqlı tədqiqidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi ingilis dilində frazeoloji birləşmələrin struktur-semantik xüsusiyyətləri və onların Azərbaycan dilində qarşılıqlı müəyyənləşdirilməsidir.

Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

-fazeoloji birləşmələrin struktur-semantik xüsusiyyətlərinin araşdırılması;

-ingilis və Azərbaycan dillərində frazeoloji birləşmələrin işlənmə dərəcəsinin nəzərdən keçirilməsi;

-tədqiqat prosesində frazeoloji birləşmələrin komponentlərində variativliyin təhlilinin aparılması;

-C.Qolsuorsinin əsərlərində istifadə olunmuş bibleizmlərin araşdırılması;

-fazeoloji birləşmələrin struktur-tematik təsnifatının verilməsi;

-fazeoloji birləşmələrin semantik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi;

-frazeoloji birləşmələrin bədii ədəbiyyatda işlənməsinin özünəməxsus cəhətlərinin və komparativ təsnifinin şərh edilməsi;

C.Qolsuorsinin əsərlərindəki frazeoloji birləşmələrin Azərbaycan dilinə tərcüməsi zamanı qarşıya çıxan çətinliklərin aşkara çıxarılması.

-frazeoloji birləşmələrin tərkibində baş verən dəyişikliklərin səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiya işində dil materialları, işin məqsəd və vəzifələrinin spesifikliyi nəzərə alınmaqla seçilmişdir. Tədqiqat işində semantik və müqayisəli tutuşdurma, ənənəvi, təsvir, müşahidə, komponent həmçinin dilin linqvostatistik təhlili metodlarından istifadə olunmuşdur.

Dissertasiya işinin metodoloji əsasını dil nəzəriyyəsi sahəsində və başqa yerli və əcnəbi alimlərin fundamental əsərləri təşkil edir. İngilis və Azərbaycan dillərində frazeoloji vahidlər müxtəlif aspektlərdən araşdırılsa da, zənnimizcə, frazeoloji birləşmələrin struktur-semantik xüsusiyyətlərinin konkret əsərlər üzərində öyrənilməsinə ehtiyac duyulur.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar.

- Frazeoloji birləşmələrin komponentlərindəki variantlıq kontekst daxilində müəyyən məna yaratma xüsusiyyətinə malikdir.

- İngilis dilindəki frazeoloji birləşmələrin və o cümlədən C.Qolsuorsinin əsərlərindəki frazeoloji vahidlərin zənginləşməsi duaların, bibleizmlərin mühüm rolu ilə izah edilə bilər.

- C.Qolsuorsinin əsərlərindəki frazeoloji birləşmələrdə omonimlik, sinonimlik və antonimlik xüsusiyyətləri frazeoloji semantika problemini bir daha aktuallaşdırır.

- Tərkibində antroponim, zoonim və toponimlər olan frazeoloji birləşmələr kontekst daxilində intertekstual element kimi çıxış edir və həmin adların daşıyıcılarının səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

- Somatik frazeoloji birləşmələrin bütün dillərdə işlənməsi, insanların düşüncə tərzindəki və təxəyyülündəki oxşarlıq ilə izah edilə bilər.

- Bədii əsərlərdə işlədilmiş feili və qeyri-feili frazeoloji birləşmələrin əksəriyyətinin leksik tərkibi və struktur-tematik xüsusiyyətləri həm də müəllifin fərdi üslubu ilə bağlıdır.

- Müqayisəli-tipoloji araşdırma zamanı hər iki dilin frazeoloji vahidlərində tematik məna ilə bağlı fakt və qanunauyğunluqlar meydana çıxır.

- C.Qolsuorsinin özünün yaratdığı frazeoloji birləşmə müəyyən funksional xüsusiyyətlərə malikdir.

- Yarımçıq, anlaşılması çətinlik törədən kommunikativ birləşmələr kontekst daxilində müəyyənləşir.

- Kommunikativ frazeoloji birləşmələrin müxtəlif xalqlar üçün fərqli məna çalarları yaratması, onların yaranmasında ekstralinqvistik amillərdən asılıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyanın elmi yeniliyi problemin qoyuluşu və onun həlli ilə bağlıdır. İlk dəfə konkret əsərlərdə tipoloji aspektdə frazeoloji birləşmələrin öyrənilməsinə, cəhd edilmişdir. Araşdırmalarda, həmçinin Con Qolsuorsinin əsərlərindəki frazeoloji birləşmələrin kontekst mənaları verilmiş, kontekst baxımından frazeoloji birləşmələrin tematik təsnifi izah olunmuş və yarımçıq atalar sözlərinin strukturu tamamlanmış, kommunikativ frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi zamanı yaranan çətinliklərin aradan qaldırılması yolları tam təsnifatda öz əksini tapmışdır. Tədqiqat zamanı C.Qolsuorsinin əsərlərində işlənən və onun özünün yaratdığı “take a lunar” frazeoloji birləşməsinin müxtəlif situasiyalarda müəllifin özünün istədiyi kimi fərqli mənalarda işlədilməsi və onun hüdudlarından kənara çıxmaması müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti müasir dilçilikdə frazeoloji birləşmələrə mövcud yanaşmanın sistemləşdirilməsindən və ümumiləşdirilməsindən ibarətdir. Dissertasiya işində, həmçinin frazeoloji birləşmələrin strukturunda baş verən dəyişikliklərin səbəbləri, tərkib komponentlərinin öyrənilməsi, onların təkcə ayrılıqda deyil, həmçinin kontekst daxilində ifadə etdikləri mənalar müqayisə edilir. Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti ondan

əsasən xarici dil kimi, ingilis dilinin tədrisi praktikasında “Oxu” dərslərində, habelə mədəniyyətlərarası ünsiyyət tədris vəsaitlərinin, eləcə də yeni lüğətlərin tərtib olunmasında istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın əsas müddəaları Universitetin təşkil etdiyi elmi seminarlarda, kafedranın iclaslarında, gənc tədqiqatçıların elmi konfranslarında məruzə edilmişdir. Mövzuya dair elmi məqalələr elmi tədqiqat və ali təhsil müəssisələrinin elmi jurnallarında, məqalələr toplularında, beynəlxalq jurnallarda və başqa elmi nəşrlərdə çap olunmuşdur. Dissertasiyanın mövzusu ilə bağlı məqalələr (6 yerli və 1 xarici), beynəlxalq (3 yerli və 3 xarici) və respublika konfranslarında (3) tezislər şəklində çap olunmuşdur. Mövzu ilə bağlı araşdırma apararkən 140-dan çox ədəbiyyat, həmçinin frazeologiya sahəsində tədqiqatlar aparən müəlliflərin əsərlərindən və internet saytlarından istifadə olunmuşdur. Dissertasiya işinin faktiki dil materiallarını isə C.Qolsuorsinin bədii əsərləri, eləcə də, ingilis dilində frazeoloji lüğətlər təşkil edir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya Azərbaycan Dillər Universitetinin Linqvokulturologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavədən ibarətdir. Dissertasiyanın giriş hissəsi 6 səhifə, 10380 işarə, I Fəsil 34 səhifə, 59721 işarə, II Fəsil 41 səhifə, 70275 işarə, III Fəsil 37 səhifə, 62155 işarə, Nəticə hissəsi 4 səhifə, 6491 işarə olmaqla işin ümumi həcmi 211033 işarədir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqat, məqsəd və vəzifələri, tədqiqat metodu, təqdim olunan nəzəri müddəalar, işin elmi yeniliyi, onun nəzəri və praktik əhəmiyyəti müəyyənləşdirilir, dissertasiyanın quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın “**İngilis dilinin zənginləşməsində frazeoloji birləşmələrin rolu**” adlanan **birinci fəslində** söz birləşmələri və frazeoloji birləşmələrin tədqiqi tarixindən, C.Qolsuorsinin əsərlərində Bibliyada istifadə olunan frazeoloji birləşmələrdən, frazeoloji birləşmələrin komponentlərində variativlikdən bəhs olunur.

Fəslin birinci paraqrafı “**Söz birləşmələri və frazeoloji birləşmələrin tədqiqi tarixindən**” adlanır. Frazeologiya dilçiliyin bir sahəsi kimi alimlərin diqqətini özünə XVIII əsrdə cəlb etmiş, XX əsrdən başlayaraq bu sahədə ardıcıl elmi araşdırmalar aparılmışdır. Frazeologiya, ilk dövrlərdə, leksikologiyada öyrənilmişdir. Leksikoqrafiyada isə frazeoloji vahidlərin toplanmasına, lüğətlərə daxil edilməsinə daha sonra diqqət yetirilmişdir. İngilis dilində atalar sözlərinin tədqiqi tarixi XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Seydl və Mak Mordini ingilis atalar sözlərinin ilk tədqiqatçısı hesab etmək olar¹.

Frazeologiya çox vaxt bütün sabit birləşmələri deyil, yalnız dilin strukturunun tərkib hissəsinə çevrilən daha çox işlək birləşmələri öyrənir. Başqa dillərdə olduğu kimi, Azərbaycan və ingilis dillərində də sözlərin bir qismi ancaq bir mənə daşıyır. Məsələn, *tük*, *saç* – Azərbaycan dilində, *hair(s)* – ingilis dilində. Elə sözlər də vardır ki, onlar bir deyil, bir neçə mənaya malikdir. Buna parlaq misal olaraq ingilis dilində *head* – *baş*; *hand* – *əl* sözlərini göstərmək olar.

Head sözünün nominativ mənası baş, insanın başı kimi işlədilir. Ancaq *bring to a head* – *qurtarmaq*, *sona çatdırmaq*; *make head or tail of something* – *təcrübəsiz*, *bacarıqsız*; *hand* sözünün nominativ mənası əl, daha sonralar saatın əqrəbi, frazeoloji birləşmələrdə isə *to give a hand* – *yardım etmək*. *əl tutmaq* (*kömək etmək*); *to call one's hand* – *kömək istəmək*; *in hand* – *tabelikdə* və s.

“*Well, I shall moot it at the next Board*” *He said: “Qui'te!” said the manager. “Nothing like bringing things to a head, is there?”*²

---

¹ W.Mc.Mordi.English idioms and how to use them/[Electronic resource] URL:https://www.google.com/idioms&oq=english+idioms+mc+mordi&gs_lcrp=E

² Galsworthy, J. “A Modern Comedy” / J.Galsworthy. Book 1. “The White Monkey”. L.: Fredonia Books, – 1976. – 344 p.

O, dedi: "Yaxşı, sonraki şurada mən bunu müzakirəyə çıxaracam". "Lap yaxşı menecer" dedi. "Başqa bir şey lazım deyil, bircə bu işlər qurtarın".

*No, sir James Foggart English Labour intends to call it's own hand.*³

Xeyr, ser Ceyms Foqart, İngilis Əmək Partiyası özü kömək istəmək niyyətindədir.

Frazeoloji birləşmələr və ya frazeologizmlər sözə ekvivalent hesab edilir. Bəzən bu fikrin əleyhinə çıxanlar da olur. Məsələn, Y.R.Gepner frazeologizmin sözə ekvivalentliyi məsələsindən danışarkən yazır: *"Frazeoloji tərkiblərin sözlə eyni qiymətdə olması tezisi heç olmasa, belə bir sadə səbəbə görə qanundan kənardır ki, eyni bir şeyi bir sözün köməyi ilə demək mümkün olduğu halda, iki sözün birləşməsinə müraciət etməyə ehtiyac yoxdur"*⁴.

Bu fikirlə razılaşmayan dilçilərin sayı olduqca çoxdur. Belə ki, onların fikrincə frazeologizmi sözə ekvivalent hesab etmək, heç də onu sözlə eyniləşdirmək demək deyil. Məsələ burasındadır ki, biz frazeologizmi sözə sinonim kimi işlədə bilərik. Məsələn, *to die – ölmək* sözünə *go home, go the way of nature, go to a better world, go the glory, go to one's last (long) home, go to heaven* və s. Məhz bu halda frazeologizmlə söz bir-birinə ekvivalent sayılır və buna heç bir şübhə yoxdur. Sözlə frazeologizm bir-birindən müəyyən bir əlamətə görə fərqlənməsəydi, əlbəttə, onlar dilçiliyin ayrı-ayrı şöbələrinə aid edilməzdi. Bu fərq şübhəsiz ki, mövcuddur. Belə fərqlərdən biri də S.R.Qepnerin göstərdiyi kimi, frazeologizmlərdəki emosionallıq və ifadəlikdir.

A.V.Kuninə görə, *"frazеологiя birləşmələrin mürəkkəbliyi yalnız onların ibarət olduğu terminlərin çoxmənalılığı üzündən deyil, eyni zamanda, mənsub olduğu dilin ziddiyyətlərindən də asılıdır. Daha sonra müəllif qeyd edir ki, linqvistikanın mühüm*

---

³ Galsworthy, J. "A modern Comedy" / J.Galsworthy. Book 2. "The Silver Spoon". – Moscow: Progress Publishers, – 1976. – 332 p.

⁴ Гепнер, Ю.Р. "Фразеология в системе русского литературного языка" / Ю.Р.Гепнер.–Ташкент:Вопросы фразеологии,–1965. – с. 28.

*problemlərindən biri də dili sabit frazeoloji vahidlərlə zənginləşdirməkdir. Bununla bağlı o, yazırdı ki, belə bir problem xüsusi bölmədə tədqiq edilməlidir*⁵. Belə bir bölməni isə o, “frazematika” adlandırmağı təklif edirdi. Deməli, frazeologiya iki aspektdən öyrənilməlidir: 1) *idiomatika*; 2) *frazematika*.

Frazeologizmləşmə prosesində sərbəst söz birləşmələrinin komponentləri öz mənalarını itirir və birləşərək bütöv bir mənanın meydana çıxmasına səbəb olur. Belə vahidlərin müxtəlif dillərdə ekvivalentlərinin olması həmişə mümkün deyil⁶. Yəni bir dildə işlənən frazeoloji birləşmənin digər dildə nə tam, nə də qismən ekvivalenti olur.

Tam və qismən ekvivalentləri olmayan frazeoloji birləşmələrin əksəriyyəti milli adət-ənənə, həyat tərzini və məişət ilə yaranan vahidlərdir. Belə vahidlərə kifayət qədər misal göstərmək olar. Məsələn, “*top dog*”; “*dirty dog*”; *outside ears, bee thing; box and cox* və s. idiomların hərfi tərcümələrini vermək çətindir və Azərbaycan dilində onların tam mənaları mövcud deyil, ancaq bunun müqabilində bu ifadələrin idiomatik mənasına uyğun frazeoloji vahidlər işlədilir və qismən ekvivalent hesab edilir. Məsələn, *top dog* – *döyüşdə qalib tərəf*; *dirty dog* – *murdar, axmaq adam*; *outside ears* – *gəlmələr*; *box and cox* – *eyni işi görən adamlar*; *bee thing* – *qanlı* və s.

“İngilis dilində Bibliyada istifadə olunan frazeoloji birləşmələr” adlanan **ikinci paraqraf** ingilis dilində frazeoloji birləşmələrin zənginləşməsində Bibliyanın (İncilin) rolundan bəhs olunur. Uzun illər boyu Bibliya ingilis dilçiliyinə dair misallarla zəngin bir mənbə sayılmışdır. Bibliyadan götürülmüş ifadə və birləşmələrin sayı ingilis dilində olduqca çoxdur. Belə birləşmələr arasında təkcə frazeoloji birləşmələr deyil, həm də idiomatik birləşmələrə də təsadüf olunur. Bibliya frazeoloji birləşmələrin

---

⁵ Кунин, А.В. Фразеология современного английского языка / А.В.Кунин. – Москва: Международные отношения, –1996.–452с.

⁶ Mirzəliyeva, M.M. Türk dilləri frazeologiyasının nəzəri problemləri / M.M.Mirzəliyeva. – Bakı: Dil və Ədəbiyyat, – 1996. – 42 s.

mühüm ədəbi mənbəyidir. İngiltərədə İncil uzun illər boyu ən çox oxunan kitab olmuş və onun haqqında çox deyilib və yazılmışdır. Bibliyadan ingilis dilinə daxil olan frazeoloji vahidlərin əksəriyyəti qədim yunan və yahudi dillərindən hərfi tərcümə olunmuş ifadələrdir. Onları bir yerə toplamaq və saymaq elə də asan iş deyildir, çünki, bu ifadələr həddindən artıq çoxdur. Frazeoloji birləşmələrin çoxu tarixən dualardan götürülmüşdür. (“The Book of Common Prayer”) Məsələn, *for better, for worse – nəyin bahasına olursa-olsun; from the bottom of the heart – ürəyin dərinliyindən; lay violent hand on oneself – özüinə qəsd etmək.*

C. Qolsuorsinin “The White Monkey”, “The Silver Spoon” və “Swan Song” əsərlərində də İncildən götürülmüş ifadələr işlədilmişdir. Yazıçı bu ifadələrdən istifadə etməklə əsasən əsərlərin dilini daha da zənginləşdirmişdir.

Məsələn, *I'm not... Solomon at six stone seven – Mənim müdrik Süleyman olmağıma çox var (Süleyman kimi müdrik ola bilmərəm, Süleyman öz müdrikliyi ilə İncildə tanınan Çar idi)*⁷.

The Holy Ghost – Müqəddəs ruh!

*Sir James foskisson moved in his chair and pupils of his light-blue eyes became as pin-points. He nodded almost, precisely as if he had seen the holy Ghost!*⁸

Azərbaycan dilinin frazeoloji vahidlərinə aid tədqiqatları nəzərdən keçirərkən belə nəticəyə gəlmək olur ki, ancaq bəzi rəvayətlərin içərisində birləşmələr frazeologiyanın zənginləşməsində mənbə kimi iştirak etmişdir. Dilimizdə bu frazeoloji birləşmələrin komponentlərindən birinin buraxılması ilə və ya tam verilməklə mənanı ya qüvvətləndirməyə, ya da obrazlı şəkildə təsvir etməyə xidmət edir. *başına iş gəlmək, başı daşa dəymək* – hər hansı bir hadisə baş vermək (hər hansı bir hadisəyə düçar olmaq).

---

⁷ Galsworthy, J. “A Modern Comedy” / J. Galsworthy. Book 1. “The White Monkey”. L.: Fredonia Books, – 1976. – 344 p.

⁸ Galsworthy, J. “A Modern Comedy” / J. Galsworthy. Book 2. “The Silver Spoon”. – Moscow: Progress Publishers, – 1976. – 332 p.

Məsələn: Xan çıxdı balkona və bir papiros yandırır başladı var gəl etməyə. Dəxi ona aşkar oldu ki, Novruzəlinin başına bir iş gəldi ki, bu qədər yubandı.⁹

Deyilənləri nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, ingilis və Azərbaycan dilinin frazeologiyasının zənginləşməsində müqəddəs kitablardan (Bibliya və Qurani-Kərim), dastanlardan və rəvayətlərdən götürülmüş bəzi birləşmələr mühüm rol oynamışdır.

“C.Qolsuorsinin əsərlərində işlənən frazeoloji birləşmələrin komponentlərində variativlik” adlanan üçüncü **paraqrafda** frazeoloji birləşmələrin dilin zənginliyinə, rəngarəngliyinə xidmət etməklə yanaşı, bir çox hallarda əsas məfhumları da ifadə edə bilməsi şərh olunur. Frazeoloji birləşmələr vahid leksik məna və qrammatik vəzifə daşımaqla yanaşı, sözə yaxın olduğu üçün onları da söz kimi müxtəlif nitq hissələrinə aid etmək olur. Frazeoloji variantlıq dildə eyni mənanı ifadə etmək üçün frazeoloji vahidin leksik-qrammatik cəhətdən dəyişikliyə uğraması nəticəsində yaranır.

Məsələn: *be in a stew, be on a stump* – ağır vəziyyətdə olmaq, çıxılmaz vəziyyətdə olmaq; *all kinds of, all sorts of* – istənilən, bütün mümkün olan; *act the fool, play the fool* və s. frazeologizmləri leksik və qrammatik cəhətdən frazeoloji variantlıq təşkil edir.

Frazeoloji variantlıq və sinonimlik bir-birinə bənzəsə, də onlar bir-birindən tam fərqlənir. Belə ki, bəzi dilçilər mənaları sabit qalan, tərkibində leksik-qrammatik dəyişiklik olan ifadələri frazeoloji variant adlandırırlar. Ancaq N.Seyidəliyev sinonim sözlərin əvəzlənməsi nəticəsində yaranan frazeologizmləri variant deyil, frazeoloji sinonim hesab edir və tərkibində sinonim olan xeyli frazeoloji vahidləri frazeoloji sinonimliyə misal göstərir. Məsələn: başına iş açmaq – başına oyun açmaq; aqlını başına yığmaq – ağı başına gəlmək – aqlını başına cəm eləmək və s.¹⁰

Müəllif frazeoloji variantlığa aşağıdakıları misal gətirir: ayağına düşmək – ayağına yığılmaq; boğaza yığmaq – boğaza gətirmək və s.

---

⁹ Məmmədquluzadə, C.M.Əsərləri, Dörd Cilddə / C.M.Məmmədquluzadə. –Bakı: “Öndər Nəşriyyatı”.–2004. 663 s.

¹⁰ Seyidəliyev N.F. Azərbaycan dastan və nağıl dilinin frazeologiyası / N.F.Seyidəliyev. – Bakı: Çıraq, – 2006. – 272 s.

Frazeoloji variantların aşağıdakı xüsusiyyətləri onları frazeoloji sinonimlərdən fərqləndirir.

1) frazeoloji variantlar dilin bütün üslublarında bir-birini əvəz etməlidir;

2) frazeoloji variantlar üçün ortaq komponentin olması vacibdir;

3) frazeoloji variantlar eyni mənanı ifadə etməlidir;

4) frazeoloji variantlar əvəzlənərkən mətnin məzmununa heş bir xələl gətirməməlidir;

5) frazeoloji variantlar əslində frazeoloji vahidin deformasiyası zamanı əmələ gəlir.

6) müşahidələr bunu deməyə əsas verir ki, frazeoloji variantların yaranması yeni frazeoloji birləşmələrin zənginləşməsinə zəmin yaradır.

Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, frazeoloji variantlarda, frazeologizmin mənacə eyni və komponentlərindən birinin və ya bir neçəsinin üst-üstə düşməsi mütləqdir. Frazeoloji sinonimlərdə isə, leksik tərkibcə tamamilə fərqli, lakin mənacə eyni və ya yaxın olması əsas keyfiyyətdir.

Bu fəsildən əldə olunan əsas müddəalar müəllifin dərc edilmiş əşğıdakı məqalə və konfrans materiallarında işıqlandırılmışdır.¹¹

“Frazeoloji birləşmələrin leksik-semantik xüsusiyyətləri” adlı ikinci fəsil dörd paraqrafa bölünmüşdür. **“İngilis dilində frazeoloji birləşmələrdə omonimlik, sinonimlik və antonimlik”** adlanan birinci paraqraf frazeoloji birləşmələrin leksik tərkibi və komponentləri arasında sintaktik əlaqələr, onların ifadə etdiyi mənalər və həmin birləşmələrin sözə ekvivalentliyi müqayisə olunur.

---

¹¹ Hasanquliyeva E.A. Variation in the components of phraseological units in the English and Azerbaijani languages // World Science: Problems and Innovations. XXXIX International Scientific Conference, Russian Federation, – Penza: – 2020. – p. 158-161. Фразеологические сочетание Библиейского происхождения в английском языке (на материале Дж. Голсуорси “The White Monkey”, “The Silver Spoon” и “Swan Song”) // Наука и Бизнес: Пути Развития, – Москва: – 2012. с. 66-69. Frazeoloji birləşmələrdə leksik, qrammatik, leksik-qrammatik variasiyalar. Doktoronların və gənc tədqiqatçıların XIV Respublika Konfransı // – Bakı: – 2011. s. 110-113.

İngilis dilində elə frazeoloji vahidlərə rast gəlirik ki, onlar sərbəst söz birləşmələri formasında omonim kimi çıxış edir. Məsələn, C.Qolsuorsinin “The White Monkey” əsərindəki “*to chew the curd*” birləşməsi frazeoloji vahid kimi “*fikirləşmək*” mənasında işlənir; sərbəst söz birləşməsi kimi isə “*kövşəmək*” mənasını verir. Fikrimizi misallarla əsaslandıraraq:

*He sat there polishing the nail of one forefinger against the back of the other, and chewing the cud of life.*¹²

O, orada barmağının birinin önünü digərinin arxasına sürtüb, fikrə dalararaq oturmuşdu.

Con Qolsuorsinin əsərlərində işlənən “*take a lunar*” sabit birləşməsi omonim kimi işlədilmişdir. Bu birləşməni yazıçı öz əsərlərində müxtəlif mənalarda işlədərək ona fərqli mənə çalarları qatmışdır.

Take a lunar – 1) özünü yalandan göstərmək, 2) nəyisə bilməməzliyə vurmaq, 3) qaşlarını çataraq baxmaq, 4) (idiom). *dayanıb işlərin necə olacağı haqda fikirləşmək*

*“Mr. Butterfield, sir! H`m! The young man had been very spry. Covered by “Gradman’s bluff and greasy greeting the “took a lunar” as his Uncle Poger used to call it.”*¹³

Ser, cənab Batafild! H`m! Gənc adam çox diribaş olub. Qrəndmənin yaltaq və aldadıcı salamlaşması ilə Roger əminin təbirincə o, özünü yalandan elə göstərdi

*H`m! What was she wanting now? Should he ask? And, as if attending to the crumbs on his lapel he took “a lunar”. That face of hers, whose eyes for a momment were off guard was dark with some deep – he couldn’t tell! Secret!*¹⁴

Həə gözlə! O, indi nə istəyirdi? – O, bunu soruşmalıdır ki, O, elə baxdı ki, sanki çiyindəki qırıntılara baxır və qaşlarını çatdı.

---

¹² Galsworthy, J. “A Modern Comedy” / J.Galsworthy. Book 1. “The White Monkey”. L.: Fredonia Books, – 1976. – 344 p.

¹³ Galsworthy, J. “A Modern Comedy” / J.Galsworthy. Book 1. “The White Monkey”. L.: Fredonia Books, – 1976. – 344 p.

¹⁴ Galsworthy, J. “A Modern Comedy” / J.Galsworthy. Book 3. “The Swan Song”. – Moscow: Progress Publishers, – 1976. – 372 p.

Bir anlıq elə bil ki, onun dərin, qara gözləri üzünü nədənsə gizlədirdi – deyə bilmədi! Gizlətdi də!

*Bent on “taking this lunar” – as “Old Forsythe” would call it – at his own position, he walked away from the House that the same day after dealing with an accumulated correspondence.*¹⁵

Qoca Forsayt demişkən O, özünü yığılıb qalmış yazışmalarla məşğul olduğunu “yalandan göstərdikdən ” sonra həmin gün evdən uzaqlaşdı.

Göründüyü kimi, onların mənaları elə də yaxın deyildir. Müəllif bu birləşməni (omonimi) birinci və üçüncü cümlələrdə “*özünü yalandan göstərmək*” mənasında, ikinci cümlədə isə, “*qaşlarını çataraq baxmaq*” mənasında işlətmişdir. Müəllifin bütün əsərlərinə diqqətlə nəzər saldıqda belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu birləşməni o, özü yaratmış və onu müxtəlif mənalarda işlətmişdir.

Sinonim frazeoloji vahidlər eyni mənanı versə də, onların arasında semantik və üslubi fərq özünü göstərir. Buna görə də, onlar bir-birini hər konteksdə əvəz edə bilmirlər. Frazeoloji vahidlərin leksik-struktur variantları arasında isə, belə bir fərq olmur və onları hər bir kontekstdə bir-biri ilə əvəz etmək mümkündür. Buna görə də, biri digərini əvəz edən sabit birləşmələrə frazeoloji sinonimlər deyilir.

Nəzəri ədəbiyyatda üç növ frazeoloji sinonim ayırd edilir: ideoqrafik, üslubi və üslubi – ideoqrafik.¹⁶

İdeoqrafik sinonimlər öz mənə çalarlarına görə fərqlənir. Məsələn, “*like anything*” və “*like billy-o*”; hər iki frazeoloji vahid “*var gücü ilə, dəhşətli*” mənasını verir. Lakin bunların arasında çox az da olsa, semantik fərq özünü göstərir. “*like anything*” – “*var gücü ilə, nəyin bahasına olursa, olsun*” mənasını verirsə, “*like billy-o*” – “*var gücü ilə, dəli kimi nə isə etmək*” mənasında işlədilir.

Üslubi sinonimlər eyni bir anlayışı ifadə edir, lakin onlar üslubca fərqlənir. Məsələn, ingilis dilində “*ölmək, o dünyaya köçmək, rəhmətə getmək, məhv olmaq, müflisləşmək*” sözlərinin ən azı ona qədər frazeoloji birləşmə formasında əvəzləyicisi vardır. Lakin bu frazeoloji

---

¹⁵ Galsworthy, J. “A Modern Comedy” / J.Galsworthy. Book 2. “The Silver Spoon”. – Moscow: Progress Publishers, – 1976. – 332 p.

¹⁶ Кунин, А.В. Фразеология современного английского языка / А.В.Кунин. – Москва: Международные отношения, – 1996. – 452 с.

vahidlər üslub mənsubiyyətinə, funksionallığına görə bir-birindən fərqlənir. Belə ki, onlardan bəzisi adi danışıqda, bəziləri bədii ədəbiyyatda, bəziləri isə məişətdə işlənən kobud ifadələrdir. Məsələn: *to go to West (hərbiyə), to go the way of nature, to go the way of all flesh, to go out of this world, to go home (hence), to go beyond the veil, to go to devil, to go to a better world, to go to the glory, to go to heaven, to go one's account, to go one's last long rest və s.*

Üslubi-ideografik sinonimlər isə, həm semantik, həm də, üslubi fərqlərlə müşahidə olunur. Qeyd olunduğu kimi, frazeoloji sinonimlər, sinonimlərin tərkibinə daxil olunur və onların analoqu yaranır. Məsələn, *“to play the fool”* frazeoloji vahidinin *“to play (act) the (giddy) goat”* – *“özünü axmaq yerinə qoymaq, özünü axmaq kimi aparmaq”* formasında analoqu vardır.

I don't know. Why you've asked me to come Fleur. It's playing the goat for no earthly reason.¹⁷

Bilmirəm. Niyə gəlməyimi istədin Flör. Bu heç bir səbəb olmadan adamı axmaq yerinə qoymaqdır

Antonim frazeoloji vahidlər. Antonim dedikdə adətən əks mənalı dil vahidləri nəzərdə tutulur. Frazeoloji antonimlər elə vahidlərdir ki, onlar eyni qrammatik sinfə aid olub qismən üst-üstə düşən, ya tamamilə üst-üstə düşən, yaxud tamamilə üst-üstə düşməyən leksik tərkibli, ümumi semantik komponentə malik üslubi baxımdan oxşar və ya fərqlənən birləşmələrdir¹⁸.

Müasir ingilis və Azərbaycan dillərində frazeoloji antonimlərə misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar. Məsələn, *başlamaq – qurtarmaq* tipli antonimlər: *bring to a head, put a stop – qurtarmaq, gather way – başlamaq, go put – qurtarmaq, rule the roast – işə başlamaq, go over the top – addım atmağa başlamaq, put an end – son qoymaq, lose one's head-keep one's head, not to be all there-have smth. up one's sleeve – ağılı başında olmamaq – ağılı başında olmaq, fall in love-be out of love – sevmək, sevməmək və s.*

---

¹⁷ Galsworthy, J. “A Modern Comedy” / J.Galsworthy. Book 1. “The White Monkey”. L.: Fredonia Books, – 1976. – 344 p.

¹⁸ Кунин, А.В. Фразеология современного английского языка / А.В.Кунин. – Москва: Международные отношения, – 1996. – 452 с.

İkinci paraqraf “**C.Qolsuorsinin əsərlərində antroponim, zoonim və toponimlərlə işlənən frazeoloji birləşmələr**” adlanır və və onların etimologiyasından bəhs olunur. Belə ki, həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində çoxlu sayda heyvan adları ilə işlənən frazeoloji birləşmələrə rast gəlinir. Bu, ingilis dilində daha çox üstünlük təşkil edir. C.Qolsuorsi öz əsərlərində belə sabit birləşmələri daha çox işlətmişdir.

1. İnsan adları ilə işlənən sabit birləşmələr: *I'm a Dutchman if (or unless I'm a Dutchman) – lənətə gəlir ki, (onda); the sword of Damocles – yaxınlaşan təhlükə; (every) Tom, Dick and Harry – hər yoldan ötən; to float from St. Paul's to Peter – cəhənnəmə getmək və s.*

2. Frazeologiya hər bir xalqın təxəyyülünü, yaşayış tərzini, hadisələrə münasibətini bildirir və danışdığı dilini daha da zənginləşdirir. Bu mənədə heyvan, quş, həşərat adları zoonimlərlə işlənən frazeoloji birləşmələr də hər bir dilin və həmin dildə olan əsərlərin dilində mənə çalarlarını artırır. İngilis dilində bu cür frazeoloji birləşmələr müəyyən tarixi dövrlərdə, müəyyən situasiyalarda, bəziləri hələ də naməlum olan, xalqın təxəyyülünün məhsulu olaraq yaranmışdır. Misal üçün: *cat burglars – gecə oğrusu; Kilkenny cats – ölümünə vuruşmaq; top dog – qalib tərəf; dirty dog – axmaq adam; act (play) the (giddy) goat – özünü axmaq kimi aparmaq; a fine (pretty) kettle of fish – belə-belə işlər.*

3. Aydın ki, hər bir xalqın nitq və təfəkkür tərzini özünəməxsus səciyyəvi əlamətlərə malikdir. Buna görə də frazeoloji birləşmələrin milli variantlarını aşkara çıxarmaq başqa frazeoloji birləşmələrlə müqayisədə asandır. Bu baxımdan *toponimlərlə* işlənən frazeoloji birləşmələrə bunu şamil etmək olmaz. Toponimlərlə işlənən frazeoloji birləşmələri anlamaq üçün ən azı həmin ölkəni, şəhəri və s. tanımaq belə, kömək edə bilməz, çünki, toponimlər sabit birləşmələr tərkibində öz əvvəlki mənalarını itirmiş olur.

Misal üçün: *fiddle while Rome is burning – milli mətəm vaxtı əylənmək və ya başqasının pis gününə sevinmək* (mif. Roma imperatoru Neron onun əmri ilə yandırılan Roma şəhərinə baxaraq qəddarcasına kifarda çalır oxuyurdu); *in Queer Street – çətin vəziyyətdə; Queer Street – kasıbların küçəsi və ya maliyyə çətinlikləri.*

Üçüncü paraqraf “İngilis dilində somatik frazeoloji birləşmələr” adlanır. Ə.Hacıyevanın fikrincə “*somatik frazeologizmlərin mənşəyi və yaranması, leksik-semantik xüsusiyyətləri, forma və məzmun zənginliyi onların dildə geniş işlədilməsinə imkan verir*”¹⁹.

Tədqiqat zamanı C.Qolsuorsinin əsərlərindəki somatik frazeoloji birləşmələrin semantik və qrammatik strukturunu müəyyənləşdirmək üçün ingilis və Azərbaycan somatik frazeoloji birləşmələrini müqayisə edib, onları sistemləşdirmək və təhlil etmək, hər iki dilin frazeologiyasının ekvivalentlik və məna fərqi, ümumi və spesifik məqamları və s. tədqiq etmək əsas məqsəd kimi qarşıya qoyulub.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq C.Qolsuorsinin əsərlərində işlədilən bəzi somatik frazeoloji birləşmələrə aşağıdakıları misal göstərə bilərik.

Məsələn: *talk the hind-leg off a donkey – dilə tutmaq, bezdirmək; to put one’s foot in one’s mouth – kobud səhv etmək; keep one’s eyes on smb. – bir kəsə göz qoymaq; have an eye on something – bir şeydə gözü olmaq; cool one’s heels – əbəs yerə gözləmək; keep one’s head – başını itirməmək; look down one’s nose – burnunu sallamaq; to have one’s tongue in one’s cheek – ikiüzlü danışmaq; to commit to heart – əbədiləşdirmək; to put one’s nose out of joint – kiminsə köməyi ilə başqasının yerinə keçmək; have one foot in the grave – bir ayağı qəbirdə; bring to a head və s.*

Müasir ingilis dilindəki frazeoloji birləşmələrin əksəriyyətinin yaranma tarixi çox qədimlərə gedib çıxır. Əsrlər boyu insanlar arzularını, istəklərini əks etdirən qısa, mənalı somatik frazeologizmlər yaratmışlar. Onlar xalqın həyatı, həyat tərzi, adət və vərdişləri ilə bağlıdır. Belə frazeologizmlər həm ingilis, həm də Azərbaycan xalqının keçmiş həyatının, tarixinin müxtəlif sahələrini əks etdirir.

*I don’t see how I can avoid putting my foot into my mouth. Without, do you?*²⁰.

---

¹⁹ Hacıyeva, Ə.H. İngilis və Azərbaycan dillərində somatik frazeologizmlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri / Ə.H.Hacıyeva. – Bakı: Nurlan, – 2004. – 192 s.

²⁰ Galsworthy, J. “A Modern Comedy” / J.Galsworthy. Book 1. “The White Monkey”. L.: Fredonia Books, – 1976. – 344 p.

Mən anlamıram, necə oldu ki, belə səhv etdim. Etməyə də bilərdim.

*Güz alması kibi al yamağım yırtduğum çoq
Gələnlə gedəndən sorduğum çoq.*²¹

“C.Qolsuorsinin əsərlərindəki frazeoloji birləşmələrin tərcümə zamanı Azərbaycan dilində yaratdığı çətinliklər” adlı dördüncü paraqraf kontekst daxilində bir sıra frazeoloji vahidlərin tərkibində etnoqrafik komponentlərin, xalqın həyat tərzinin tarixi simvollarını əks etdirən sözlərin mövcudluğu, frazeoloji vahidlərin obrazlılığının fərqlənməsi və frazeoloji cümlə modellərində onların özünü necə göstərməsi şərh olunur. Bu zaman xüsusilə sabit birləşmələrin bir dildən başqa bir dilə tərcüməsi təkcə sadəcə sözbəsöz bir dildən başqa dilə köçürülmə kimi deyil, həmçinin, kalkalaşma və ya dəqiq ekvivalent vasitəsilə verilməsidir. Yəni tərcümə zamanı ifadənin sabitliyi, obrazlılığı və xüsusiyyətləri saxlanılmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, sözbəsöz tərcümə, yaxud kalkalaşma əsasən qanadlı sözlərin tərcüməsi zamanı istifadə olunur. Məsələn:

My hat! My Holy Ghost! My aunt! – İlahi! Tanrım! Müqəddəs Ruh;

be born with a silver spoon in the mouth – göydən zənbillə düşmək;

that cat won't jump – keçəl suya getməz;

take a lunar – özünü yalandan göstərmək və s.

She was born with a silver spoon in the mouth. She thinks she can do what she likes.²²

O, göydən zənbillə düşüb. Ona elə gəlir ki, xoşladığı hər şeyi edə bilər.

*Bu fəsildən əldə olunan əsas müddəalar müəllifin dərc edilmiş aşağıdakı məqalə və konfrans materiallarında işıqlandırılmışdır*²³.

²¹ Araslı, H. Kitabı-Dədə Qorqud / H.Araslı. – Bakı: Öndər Nəşriyyatı – 1962. – 375 s.

²² Galsworthy, J. “A Modern Comedy” / J.Galsworthy. Book 2. “The Silver Spoon”. – Moscow: Progress Publishers, – 1976. – 332 p.

²³ Hasanquliyeva E.A. Nəzəri dilçilikdə ingilis dilində işlənən frazeoloji birləşmələrin söz birləşmələrinə ekvivalentliyi məsələsi və onların Azərbaycan dilində qarşılığı //Türk dillərinin və ədəbiyyatının tədqiqi və tədrisinin aktual problemləri, Beynəlxalq

“Frazeoloji birləşmələrin struktur-semantik xüsusiyyətləri” adlı üçüncü fəsil üç paragrafdan ibarətdir.

“Frazeoloji birləşmələrin struktur-tematik təsnifi” adlı birinci paragrafda qeyd olunur ki, frazeoloji vahidləri təsnif etmək üçün ən qədim və ənənəvi prinsiplərdən biri onların həqiqi, əsl mənalarına əsaslanır. Bu prinsipi tematik xüsusiyyət adlandırılır və əsasən qərb dilçilik ədəbiyyatlarında geniş istifadə olunur və onlar (Qərb dilçiləri) bu prinsipə görə idiomları öz həqiqi mənalarına görə qruplaşdırırdılar²⁴. N.N.Amosova frazeoloji vahidlərin təsnifinə kontekstoloji cəhətdən yanaşır. O, frazeoloji vahidləri daimi kontekstli vahidlər kimi müəyyənləşdirir. Daimi kontekst müəyyən leksik elementin özünəməxsus və dəyişməz uzlaşması, onlar arasındakı semantik əlaqə ilə xarakterizə olunan kontekst kimi müəyyən olunur.²⁵

Tədqiqatlardan görünür ki, digər bir təsnifat struktur-semantik prinsiplər üzərində qurulmuşdur. Burada həmçinin, frazeoloji vahidlərin sabitliyi də nəzərə alınmışdır.

Bu təsnifat əsasında frazeoloji birləşmələri aşağıdakı kimi təsnif etmək olar.

1. Nominativ frazeoloji vahidlər – söz birləşmələri ilə təqdim olunur: *cut and run, draw the line* və s.

Nominativ frazeoloji vahidlərə həmçinin tərkibində yalnız bir tam mənalı söz olan söz qrupları aiddir: *at large (azadlıqda, ipdən açılmış); in hand (tabelikdə); in the soup (çətin vəziyyətdə); in the altogether (çılpaq, tamamilə açıq-aydın); on the rocks (çətin vəziyyətdə)* və s.

Elmi Konfrans, –2021.– Sumqayıt: – s.247-250. İngilis dilində işlənən somatik frazeoloji birləşmələrə nəzəri dilçilikdə münasibət // The XVIII International Scientific Hasanquliyeva, E.A.Symposium “The past and future of the Turkic World”, – Nur-Sultan, Kazakhstan: –2021 – s.81-84. İngilis dilində frazeoloji birləşmələrin bədii ədəbiyyatda işlənməsi və tərcümə zamanı onların Azərbaycan dilində yaratdığı çətinliklər // BSU Elmi əsərləri Dil və ədəbiyyat. – Bakı: – 2019. – s. 215-220. C.Qolsuorsinin əsərlərindəki frazeoloji sinonimlərin Azərbaycan dilinə tərcüməsinin ədəbi aspektləri // “Tərcümə Çoxdilliyin və Mədəni Mübadilənin əsası kimi”, – Bakı : –2021–s.169-173.

²⁴ W.Mc.Mordi.English idioms and how to use them/[Electronic resource] URL:https://www.google.com/idioms&oq=english+idioms+mc+mordi&gs_lcrp.

²⁵ Амосова, Н.Н. Основы английской фразеологии / Н.Н.Амосова. – Ленинград: Наука, – 1963. – 321 с.

Birinci qrupa həmçinin komparativ frazeoloji vahidlər və predikativ ifadələr də daxildir (*as large as life – canlı kimi; (as) red as a turkey-cock – xoruz kimi qırmızı; see how the cat jumps – işlər necə olur; (as) good as ever – daha yaxşı; too clever by half – daha çoxağıllanmaq; (as) many as – daha çox; as dead as a duck – cansız (həyat izi olmayan) və s.*

Nominativ vahidlərə çevrilən feili söz qrupları da daxildir. Məsələn, *take a line = the line had taken*

For one person who took a line, a hundred followed on, like sheep! – Sırada dayanan bir nəfər üçün qoyun kimi yüz adam ardınca gedirdi.

*You never advanced it! Don't tell me you did! Michael had taken his line. No lies!*²⁶ – *Siz heç vaxt inkişaf etməmişiniz. Etdiyinizi deməyin amma Maykl öz yolu ilə gedir.*

2. İngilis və Azərbaycan dillərində frazeoloji vahidlərin bir qismi qrammatik cəhətdən bitmiş bir fikri ifadə etdirir və cümləyə oxşayır. Tədqiqatçılar belə konstruksiyaları müxtəlif cür adlandırırlar. Məsələn: Hüseyn Bayramov onları frazeoloji cümlələr, N.N.Amosova predikativ quruluşlu vahidlər, A.V.Kunin isə predikativ frazeologizmlər kimi göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin müəlliflərin əksəriyyəti belə vahidlərin sırasında əsasən atalar sözü və məsəlləri nəzərdə tutmuşdular. Odur ki, H.Bayramov və A.Kuninin yanaşmaları daha məqsədəuyğundur. Bunu onunla izah etmək olar ki, nəqli intonasiya ilə deyilən belə konstruksiyaların bəziləri məzmunla əlaqədar olaraq sual sözlərinin artırılması ilə və nida işarələri ilə cümləyə ekvivalent kimi işlədilir.

Belə frazeoloji cümlələri adətən üç qrupa ayırmaq olar.

- 1) Frazeoloji nəqli cümlələr;
- 2) Frazeoloji sual cümlələri;
- 3) Frazeoloji nida cümlələri.

1. Frazeoloji nəqli cümlələri digər cümlələrdən fərqləndirən cəhət odur ki, belə cümlələrdə ifadə edilən fikir məzmununa görə bu və ya digər şəxsə aid olsa da, həmin şəxsi bildirən söz frazeoloji

---

²⁶ Galsworthy, J. “A Modern Comedy” / J.Galsworthy. Book 1. “The White Monkey”. L.: Fredonia Books, – 1976. – 344 p.

cümlə daxilində müstəqil cümlə kimi çıxış etmir və ya şəxssiz cümlələr şəklində özünü göstərə bilər.

2. Frazeoloji sual cümlələri adətən iki cür ifadə olunur; cavab almaq məqsədilə işlədilən və ritorik səciyyə daşıyan sual cümlələri.

Cavab almaq məqsədilə işlədilən frazeoloji sual cümlə növü qeyri-ritorik; ritorik səciyyə daşıyan frazeoloji sual cümləsi isə ritorik frazeoloji sual cümləsi adlandırılır²⁷.

Nominativ-kommunikativ səciyyə daşıyan frazeoloji nida cümlələri özlərində nida söz qruplarını birləşdirir. My aunt (my hat) – belə-belə işlər, işə bir bax; that's the spirit – əhsən, özüdür ki, var; By heaven! – Sən Allah; Good God – İlahi; The Holy Ghost – Müqəddəs Ruh; Great Scott – Rəhm edin!; My hat – Mərhəmətli Tanrı, mənim Allahım, Rəbbim!; No jolly fear! – Rəhm et Allahım!; My gum! – Mənim Tanrım!, İlahi, mənim Allahım.

Kommunikativ frazeoloji vahidlərə atalar sözləri və deyimlər daxildir. Məlum olduğu kimi atalar sözləri və deyimlərdə hər bir millətin düşüncə tərz, həyatı, milli xüsusiyyətləri, adət ənənələri əks olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, frazeoloji birləşmələrin əksər hissəsi ümumxalq dilinin məhsuludur və xalq tərəfindən yaradılmışdır. Odur ki, onların izləri folklor, xalq deyimlərinə, dialekt və ləhcələrə gedib çıxır.

Kommunikativ frazeoloji birləşmələrin zahiri dəyişməsi onun mənasına tam xələl gətirməsə də, müəyyən dərəcədə, anlamağa çətinlik törədir. Bəzən onların əvvəlki forması, yəni atalar sözü olduğu anlaşılsa da, ikinci variant da formalaşır və dildə işlənməyə davam edir. Məsələn: *a bird in the hand is worth two in the bush* – *Soğan olsun nağd olsun* atalar sözünü C.Qolsuorsi aşağıdakı kimi yarımqıç formada işlətmişdir.

*“Our future oughtn't to be so bound up in the towns” “It will be, whatever's done. “A bird in the hand, such a big bird, Michael”*²⁸

Beləliklə, həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində atalar sözü və məsələlərin bir qismi məna və quruluşca dəyişdirilərək nitq və dil

---

²⁷ Bayramov, H.A. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları / H.A. Bayramov. – Bakı: Maarif, – 1978. – s. 176.

²⁸ Galsworthy, J. “A Modern Comedy” / J. Galsworthy. Book 3. “The Swan Song”. – Moscow: Progress Publishers, – 1976. – 372 p.

vahidi səciyyəsinə salınmışdır və bu xüsusiyyətə malik olanlar dilimizin frazeoloji sisteminin zənginləşməsi mənbələrindən biri hesab edilə bilər. Eyni zamanda, onlar məcazi mənaya malik olub, obrazlılıq səciyyəsi daşıyır.

“Feili və qeyri-feili frazeoloji birləşmələrin struktur xüsusiyyətləri” adlı paragrafda feili və qeyri feili frazeoloji birləşmələrin sözlər kimi eyni sintaktik funksiya yerinə yetirmək bacarığından, dil vahidi olmaq etibarilə bütövlükdə götürülə bilməyindən, onların tərkib hissələri arasında sintaktik əlaqənin müəyyən dərəcədə saxlanılmasından bəhs olunur.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alsaq feili frazeoloji vahidlərin struktur cəhətlərini aşağıdakı kimi təsnif etmək olar.

1) V + N (feil + isim): *go fut (phut) – bəlaya düçar olmaq; play fair – qaydaya riayət etmək; ring true – doğru səslənmək; mark time – yerində saymaq; takerefuge – canını qurtarmaq.*

2) V + Art + N (feil + artikl + isim): *drop a brick – səhvə yol vermək; put a construction – toqquşmaq; act (play) – özünü axmaq kimi aparmaq; draw the line – nəyinsə qarşısında dayanmaq; rule the roast – göstəriş vermək; boss the show – baş rol oynamaq; take (the) a lunar – özünü bilməməzliyə vurmaq, özünü yalandan göstərmək, qaşlarını çatmaq və s.*

3) V + (one's) + N + Prep. (feili + one's (qeyri-müəyyən əvəzlik) + isim + sözünü): *fling one's cap over – ağılsız hərəkət etmək; put one's foot into - səhv etmək; open one's heart to – ürəyinin hisslərini açmaq.*

4) V + (one's) + N + Prep. + N (feil + one's) + isim + sözünü + isim): *throw one's cap over the windmill – ağılsız hərəkət etmək; cut one's coat according to cloth – ayağımı yorğanına görə uzatmaq; put one's foot into (one's) mouth – səhv etmək.*

5) V + Prep. (one's) + N (feil + sözünü + one's) + isim: *handle to one's name (upon) – “famiyaya” vəzifəyə görə kiminsə adına öz adını yapışdırmaq; get on one's legs – tərslik etmək; stick in one's gizzard – boğaza yığmaq.*

6) V + art + one's + N + and + N (feil + art + + one's + isim + və + isim): *quarrel with one's bread and butther – öz xeyrinin əleyhinə çıxmaq, öz çörəyinə bais olmaq.*

7) V + Prep + art + N (feil + sözünü + art + isim): *to go on a bat (bust) – gəzişmək; to be on the go – fəaliyyətlə olmaq; bring to a head – sona çatdırmaq; be in a stew – iynə üstündə oturmaq.*

8) V + one's + N (feil + one's + isim): *call one's hand – öz niyyətini aşkarlamaq; cool (kick) one's heels – əbəs yerə gözləmək; know one's mind – nə edəcəyini bilmək; keep one's head – ağılı başında olmaq.*

9) V + (one's) + N + V + N (feil + (one's) + isim + feil + isim): *teach one's grandmother to suck eggs - Ay uşaq böyüyünə öyüd ver.*

10) V + Prep + N (feil + sözünü + isim): *go out of curl (heydən) əldən düşmək yorulmaq; go through hell – cəhənnəm əzabına tab gətirmək; fall in love – sevmək; fall out of love – sevməmək; go (reen) the seed – aşağı düşmək; shut up shop – müflis olmaq, son qoymaq.*

11) V + (smb) + art + N – feil (smb) kimsə) + art + isim): *read smb a lesson – kiməsə nota göndərmək; give smb. a turn – kiməsə qulluq göstərmək.*

12) V + and V (feil və feil): *cut and run – xilas olunmaq; wear and tear – korlamaq.*

Beləliklə, nitqi yalnız leksik vahidlər əsasında qurmaq mümkün deyildir. İnsanlar danışır və bu zaman öz emosiyalarını müəyyən məsələlərə münasibətlərini hökmən ifadə etməli olurlar və yuxarıdakı bütün misallardan aydın görünür ki, frazeoloji birləşmələrin əksəriyyətində özək rolunu feil oynayır və birləşmə onun ətrafında yaranır.

“Frazeoloji birləşmələrin strukturunda baş verən dəyişikliklərin səbəbləri” adlı üçüncü paragrafda nitq prosesində frazeoloji birləşmələrin tərkibində baş verən aşağıdakı dəyişikliklərə xüsusi diqqət yetirilir.

1. Frazeoloji birləşmələrin fonetik cəhətdən modifikasiyaya məruz qalması, bu frazeoloji variantlığı üzə çıxarır.

2. Frazeoloji birləşmələrin leksik cəhətdən dəyişməsi.

3. Frazeoloji birləşmənin tərkib hissələrinin qrammatik cəhətdən dəyişkənliyə məruz qalması.

4. Frazeoloji birləşmə tərkibində işləndiyi cümlənin və ya mətnin ekspressivliyini artırır, bununla bərabər cümlənin özünü bütövlükdə idarə edir²⁹.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu dəyişkənliklər frazeoloji sistemi sinonimlik və ya variantlıq baxımından zənginləşdirir. Məsələn: həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində, əvvəllər də qeyd olunduğu kimi, komponentlərin inversiyası ilə yanaşı, həm də onların arasına başqa sözlərin artırılması halları da mövcuddur və bu frazeoloji birləşmələrdə nə sinonimlik, nə də variantlıq yaradır. Ona görə də, belə dəyişkənliyi daxili deyil, xarici mütəhərriklilik kateqoriyası ilə əlaqələndirmək lazımdır.

C.Qolsuorsinin əsərləri üzərində apardığımız araşdırmalar onu da göstərdi ki, frazeoloji birləşmələrin həm də sintaktik və morfoloji dəyişkənliyinə də rast gəlmək mümkündür.

Məsələn: *to know one's own mind-a mind of one's own – nə etdiyini bilmək; to play with the fire-the fire one playing with – odla oynamaq; to pipe to somebody's tune-the tune to somebody's pipe – kiminsə çaldığı ilə oynamaq* və s.

*One sees more and more, Mont, that the really dangerous people... Are the big business men... They know minds of their own; and if we don't look out they'll wreck the country*³⁰.

*But – Goodness! She had see the fire she was playing with realized what torment he was in*³¹.

Beləliklə, həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində atalar sözü və məsələlərin bir qismi mənə və quruluşca dəyişdirilərək nitq və dil vahidi səciyyəsinə salınmışdır və bu xüsusiyyətə malik olanlar dilimizin frazeoloji sisteminin zənginləşməsi mənbələrindən biri hesab edilə bilər. Eyni zamanda, onlar məcazi mənaya malik olub, obrazlılıq səciyyəsi daşıyır.

---

²⁹ Vəliyeva, N.Ç. Frazeoloji birləşmələrin müqayisəli-lingvistik təhlili / N.Ç.Vəliyeva. – Bakı: Ünsiyyət, – 2001. – 218 s.

³⁰ Galsworthy, J. “A Modern Comedy” / J.Galsworthy. Book 2. “The Silver Spoon”. – Moscow: Progress Publishers, – 1976. – 332 p.

³¹ Galsworthy, J. “A Modern Comedy” / J.Galsworthy. Book 1. “The White Monkey”. L.: Fredonia Books, – 1976. – 344 p.

*Bu fəsildən əldə olunan əsas müddəalar müəllifin dərc edilmiş əşyağıdakı məqalə və konfrans materiallarında işıqlandırılmışdır*³².

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində tədqiqatın əsas müddəaları aşağıdakı kimi ümumiləşdirilmişdir:

1. Frazeoloji birləşmələrin bir sıra xüsusiyyətləri vardır: sabitlik, mənanın semantik bütövlüyü və nitqdə bərpa olma qabiliyyəti. Tərkibində feillərin iştirak etdiyi frazeoloji birləşmələrin predikativliklə əlaqəsi onların ilkin struktur-semantik xüsusiyyətləri sayıla bilər. Feillər frazeoloji birləşmədə iştirak edərək mənsub olduğu leksik-semantik söz qruplarını daha geniş məzmunlu, emosional, ekspressiv vahidlərlə zənginləşdirir. Başqa sözlə, feil komponenti frazeoloji birləşmə tərkibində hakim mövqə tutur və onların yeri sabitdir. Frazeoloji birləşmələrin tərkib elementlərinin sa bir o qədər yı nə qədər çox olarsa, bütün formal əlaqələrin birləşmə tərkibində realizə olunması bir o qədər güclü olur.

2. İngilis dilində Bibliya mənşəli frazeoloji birləşmələr orijinal mənbə iqtibası ilə bərabər, fərqli yozum və konnotosiyalı ifadə şəxələnməsi ilə zəngindir. Bibleizmlərin yaranmasında İncil amili həlledici mahiyyət kəsb edir. İncildən götürülmüş frazeoloji birləşmələrin semantik, üslubi və funksional xüsusiyyətləri onların

---

³² Hasanquliyeva E.A. Feili frazeoloji birləşmələrin leksik tərkibi və quruluşu // Ankara 3rd International Conference of Sciences, – Ankara: – 2018. – s. 12-15.

İngilis dilinin tədqiqi zamanı kommunikativ frazeoloji birləşmələrdə baş verən linqvokulturoloji amillərin rolu // Xarici Dillərin Tədrisinin aktual problemləri, Respublika Elmi-Praktik Konfransı, – Bakı: – 2018. – s. 127-128. Frazeoloji birləşmələrin strukturunda baş verən dəyişkənliklərin səbəbləri // Filologiya məsələləri, – Bakı: “Elm və Təhsil”, – 2017/18. – s. 106-112. İngilis dilində frazeoloji birləşmələrin struktur-tematik təsnifi və onların Azərbaycan dilində qarşılığı // Fililogoya məsələləri, “Elm və Təhsil”, – Bakı: – 2019. – s. 106-111. İngilis dilində frazeoloji vahidlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, – Bakı: ADU, Elmi Xəbərlər, – 2005. s. 111-113. C.Qolsuorsinin “The White Monkey”, “The Silver Spoon” əsərlərində nominativ və kommunikativ frazeoloji vahidlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, 6-cı buraxılış, – Bakı: Mütərcim, – 2010. – s. 25-31. İngilis dilində nominativ-kommunikativ frazeoloji birləşmələrin linqvistik aspektləri // Xarici Dillərin Tədrisinin Aktual Problemləri, – Bakı: – 2021. –s.117-118.

frazeoloji sistemə transformasiyasının hazır şəkildə mənimsənilmiş və ya onun süjetindən götürülməsini deməyə əsas verir.

3. Frazeoloji birləşmələrin semantikasında oxşarlıq bütün dünya xalqları üçün ümumi olan şərtlər ilə bağlıdır. Yeganə fərq onların onların bir-birindən asılı olmayaraq eyni forma və məzmununda yaradılması və müəyyən situasiyalara münasibətidir. Müxtəlif dillərin frazeoloji vahidləri arasında tam və ya qismən ekvivalentlik, onların mənalarının ya tam, ya da qismən üst-üstə düşməsidir.

4. İngilis dilində toponim, antroponim və zoonim frazeoloji birləşmələr müəyyən tarixi dövrlərdə, məlum və yaxud məlum olmayan situasiyalarda xalqın təxəyyülünün məhsulu olaraq yaradılmışdır. Belə xarakterə malik frazeoloji birləşmələri anlamaq üçün təkcə həmin xalqı və ölkəni tanımaq kömək edə bilməz, çünki həmin vahidlər əvvəlki mənalarını itirmiş və kontekst daxilində intertekstual element kimi çıxış etmiş olurlar.

5. Sinonimlik eyni mənaya malik olan və variantlar kimi bir-birini qarşılıqlı əvəz edə bilən bütün dil vahidlərini nəzərdən keçirməklə bəzi dilçilər tərəfindən frazeoloji birləşmələrin semantik məzmununa aid edilir. Qrammatik sinonimlərin həm struktur, həm də məzmun baxımından fərqlənən müxtəlif modelləri birləşdirdiyi fikrini iddia edir. Kommunikativ frazeoloji birləşmələr hər bir xalqın, milətin düşüncə tərzini, həyatını, milli xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edir. İversiyaya uğrayan belə birləşmələrin zahirən dəyişməsi onlarda leksik-qrammatik dəyişkənliyə aparıb çıxarır və frazeoloji variantlıqla və ya məna yaxınlığı ilə müşahidə olunur.

6. Somatik frazeoloji birləşmələr cümlələri özündə ehtiva etdiyi fikri məzmunca bu və ya digər şəxsə aid olsa belə, frazeoloji cümlə daxilində müstəqil subyekt kimi çıxış etmir. Həm ingilis, həm də Azərbaycan xalqlarının lüğət tərkibinin özünəməxsus zənginləşməsinə xidmət edən somatik fazelogizmlər hər iki dildə müəyyən oxşarlıqla müşahidə olunur.

7. Frazeoloji birləşmələri təsnif etməyin struktur prinsipi onların sözlər kimi eyni sintaktik funksiya yerinə yetirə bilməsinə əsaslanır. Frazeoloji birləşmələr dil vahidi olmaq etibarilə bütövlükdə götürülürsə, onların tərkib hissələri arasında sintaktik əlaqə müəyyən dərəcədə saxlanılır. Komponentlər arasına daxil

edilən sözlər mənaya xələl gətirmirsə, əksinə onların mənalarını daha da qüvvətləndirsə, o zaman bu mümkün olur.

8. Frazeoloji birləşmələrin yaranması yollarından biri də müəllifin fərdi yaradıcılığıdır və frazeoloji birləşmələrin müəyyən qismi bədii əsərlərdə yaradılır. Bu da onu deməyə əsas verir ki, heç bir müəllif hər hansı bir frazeoloji vahidi yaratmaq haqqında əvvəlcədən düşünmür.

9. Frazeoloji birləşmələri struktur-semantik prinsipə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1) nominativ frazeoloji birləşmələr;

2) nominativ-kommunikativ frazeoloji birləşmələr;

3) nə nomintativ, nə də kommunikativ səciyyəyə daşıyan frazeoloji birləşmələr.

4) kommunikativ frazeoloji birləşmələr.

Nominativ frazeoloji birləşmələr söz birləşmələri kimi çıxış etməklə, tərkibində yalnız tək mənəli söz olan söz qrupuna daxil edilə bilər və özündə həm komparativ, həm də predikativ ifadələri birləşdirir. Nominativ-kommunikativ birləşmələrə çevrilən feili söz qrupları daxil edilə bilər.

Nə nominativ, nə də kommunikativ xarakter daşıyan frazeoloji birləşmələr özlərində nida söz qruplarını birləşdirən təəccüb, razılıq və ya narazılıq ifadə edir.

Kommunikativ frazeoloji birləşmələrə izləri folklorla, xalq deyimlərinə gedib çıxan atalar sözləri, zərb-məsəllər daxildir. Belə birləşmələrdəki mühakimələr nə qədər maraqlı görünsə də, hadisə və şəraitin semantik məzmununu bir o qədər də gücləndirir.

10. Bədii əsərlərin dilində ədəbi dil normaları ilə şifahi nitqə xas “sərbəst ifadələr” birləşir. Ümumxalq danışığı dilində buna sözün əsl mənasında ehtiyac duyulur və müəllif öz əsərlərində daha emosional, zəngin, xalqın diqqətini cəlb edən danışığı ifadələrindən – “frazeoloji birləşmələr”dən istifadə edir ki, bu da əsərin dilinin obrazlılığını nümayiş etdirir.

11. Kommunikativ frazeoloji birləşmələr dilçiliyin müxtəlif dövrlərində tədqiq edilsə də, onları məhz bu sahəyə aid olması uzun illər öyrənilməmişdir. Əslində isə, onların frazeoloji birləşmələrin tərkibinə daxil etməyin leksik-semantik əsası olduğu fikri ilə razılaşıyıq.

Bununla yanaşı hadisələri, əşyaları, hətta şəxsləri özündə əks etdirən kommunikativ birləşmələr həm funksiya, həm də məzmun baxımından ümumiləşdirici səciyyə daşıyır. Bir-birini tamamlayan birləşmələr daxili zəruriliyi ilə fərqlənən semantik kateqoriyaya daxil edilməmişdir.

12. Dilin özü kimi onun dəyişməsi də rəngarəngdir. Dilçilər frazeoloji birləşmələrdə baş verən dəyişkənlik probleminə fərdi yanaşırlar. Baş verən dəyişkənliklərin dildən kənar, kommunikativ, sosial və s. amillərlə əlaqəliliyini bir daha təsdiq edir.

13. Azərbaycan dilində frazeoloji vahidlər çox zəngin leksik-semantik xüsusiyyətlərə malikdir. C.Qolsuorsi öz əsərlərində bu xüsusiyyətlərdən istifadə zamanı ingilis dilində mövcud olan hazır frazeologizmlərə müraciət etməklə yanaşı, özünün yaratdığı “take a lunar” frazeoloji vahidinin və digər birləşmələrin leksik-semantik imkanlarına daha çox üstünlük vermişdir. Belə birləşmələrin Azərbaycan dilinə tərcüməsi prosesində qarşıya çıxan çətinliklərin əksəriyyəti də, məhz bununla bağlıdır.

Tədqiqat işinin əsas müddələri müəllifin çap olunmuş əsərlərdəki tezis və məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. İngilis dilində frazeoloji vahidlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, – Bakı: ADU, Elmi Xəbərlər, – 2005. s. 111-113.
2. C.Qolsuorsinin “The White Monkey”, “The Silver Spoon” əsərlərində nominativ və kommunikativ frazeoloji vahidlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, 6-cı buraxılış, – Bakı: Mütərcim, – 2010. – s. 25-31.
3. Frazeoloji birləşmələrdə leksik, qrammatik, leksik-qrammatik variasiyalar. Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIV Respublika Konfransı // – Bakı: – 2011. s. 110-113.
4. Фразеологические сочетание Библейского происхождения в английском языке (на материале Дж. Голсуорси “The White Monkey”, “The Silver Spoon” и “Swan Song”) // Наука и Бизнес: Пути Развития, – Москва: – 2012. с. 66-69.

5. Frazeoloji birləşmələrin strukturunda baş verən dəyişkənliklərin səbəbləri // Filologiya məsələləri, – Bakı: “Elm və Təhsil”, – 2017/18. – s. 106-112.
6. Feili frazeoloji birləşmələrin leksik tərkibi və quruluşu // Ankara 3rd International Conference of Sciences, – Ankara: – 2018. – s. 12-15.
7. İngilis dilinin tədqiqi zamanı kommunikativ frazeoloji birləşmələrdə baş verən linqvokulturoloji amillərin rolu // Xarici Dillərin Tədrisinin aktual problemləri, Respublika Elmi-Praktik Konfransı, – Bakı: – 2018. – s. 127-128.
8. İngilis dilində frazeoloji birləşmələrin bədii ədəbiyyatda işlənməsi və tərcümə zamanı onların Azərbaycan dilində yaratdığı çətinliklər // BSU Elmi əsərləri Dil və ədəbiyyat. – Bakı: – 2019. – s. 215-220.
9. İngilis dilində frazeoloji birləşmələrin struktur-tematik təsnifi və onların Azərbaycan dilində qarşılığı // Filologiya məsələləri, “Elm və Təhsil”, – Bakı: – 2019. – s. 106-111.
10. Variation in the components of phraseological units in the English and Azerbaijani languages // World Science: Problems and Innovations. XXXIX International Scientific Conference, Russian Federation, – Penza: – 2020. – p. 158-161.
11. Nəzəri dilçilikdə ingilis dilində işlənən frazeoloji birləşmələrin söz birləşmələrinə ekvivalentliyi məsələsi və onların Azərbaycan dilində qarşılığı //Türk dillərinin və ədəbiyyatının tədqiqi və tədrisinin aktual problemləri, Beynəlxalq Elmi Konfrans, – 2021.– Sumqayıt: – s.247-250.
12. İngilis dilində işlənən somatik frazeoloji birləşmələrə nəzəri dilçilikdə münasibət // The XVIII International Scientific Symposium “The past and future of the Turkic World”, – Nur-Sultan, Kazakhstan: –2021 – s.81-84.
13. İngilis dilində nominativ-kommunikativ frazeoloji birləşmələrin linqvistik aspektləri // Xarici Dillərin Tədrisinin Aktual Problemləri, –Bakı: – 2021–s.117-118.
14. C.Qolsuorsinin əsərlərindəki frazeoloji sinonimlərin Azərbaycan dilinə tərcüməsinin ədəbi aspektləri // “Tərcümə Çoxdilliyin və Mədəni Mübadilənin əsası kimi”, – Bakı: –2021–s.169-173.

Dissertasiyanın müdafiəsi 08 dekabr 2023-cü il tarixində saat 14⁰⁰ Bakı Slavyan Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.13 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ1014, Bakı şəhəri, Süleyman Rüstəm küçəsi, 33.

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Bakı Slavyan Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat "04" noyabr 2023-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 24.10.2023

Kağızın formatı: A5

Həcm: 43960 işarə

Tiraj: 100 nüsxə